

І.Д. Бех, доктор психол. наук,
дійсний член НАПН України,
директор Інституту проблем
виховання НАПН України

ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ У ЦІННІСНОМУ ОСЯГНЕННІ

Постулюючи, що людина – найвища цінність, неможливо абстрагуватися від цінності її життя. У ньому вона відбувається і реалізується як особистість з притаманними їй інтелектуальними і морально-духовними надбаннями. Тож підготовка зростаючої особистості до повноцінного життя – неодмінна вимога, що ставить суспільство перед сучасною освітою.

Нині доводиться констатувати, що психолого-педагогічна наука оперує категорією „життя” лише на рівні поверхового погляду, а не на рівні відповідної концепції.

Така пізнавальна ситуація відбивається певною мірою на якості навчально-виховного процесу, який і покликаний забезпечити готовність молоді до суспільно й індивідуально значущого життя.

Життя як розвивальна вчинкова система

Розгляд життя у контексті категорії системи має принципове значення для усвідомлення його сутнісних особливостей. Ідеться як про створення наукової концепції про нього, так і про суб’єктивне осмислення індивідом власного життя у його смисло-ціннісних і процесуальних характеристиках. Наука, яка покладає своїм предметом дослідження життя як соціальне явище повинна попередньо сформулювати вихідну понятійну сітку, за допомогою якої вона пропонуватиме певну ідеальну модель життя на рівні свідомого індивіда. З огляду на це лише осмислення життя як певної цілісності з властивими їй компонентами і зв’язками між ними матиме достатній ступінь об’єктивності й достовірності без привнесення моментів суб’єктивізму.

На рівні суб’єкта життя системний підхід до нього має забезпечити його головний функціональний статус – бути володарем власного життя.

Лише у характеристиках системи він зможе зробити висновок: про задоволеність власним життям, про те, вдалося чи не вдалося воно йому.

Згідно з нашим підходом до життя як вчинкового за своєю сутністю, це духовне утворення у всіх його різновидах й має бути розглянуте як структурний елемент життєвого циклу особистості. Основним при цьому виступатиме відношення між структурними елементами життя як цілісності, тобто зв'язки між суцільними вчинками суб'єкта. Всі міжвчинкові зв'язки незалежно від їх онтогенетичних особливостей повинні утверджувати послідовність, яка має існувати між індивідуальними вчинками. Якраз категорія послідовності й створює життєву цілісність.

Все ж у суб'єктивно-індивідуальній площині міжвчинкова послідовність часто не усвідомлюється особистістю. Це явище пояснюється тим, що значна частина людей живе надто несвідомо стосовно самих себе. Тому без розвиненої особистісної рефлексії людині важко досягнути власну вчинкову послідовність. Життя для такої людини видається як набір окремих вчинків, справ чи певних помилок. Вступаючи у міжособистісну комунікацію, вони й говорять лише про ці ізольовані життєві акти.

Наголосивши на необхідності особистісної рефлексії у створенні життєвої цілісності особистості, слід однак з'ясувати, які усвідомлені духовно-моральні утворення спроможні з'єднати життєві фрагменти у єдине ціле.

Вочевидь, що конкретні спонуки незалежно від їхньої моральної спрямованості не дозволяють особистості досягнути цієї мети. Адже вони у кінцевому підсумку розраховані на найближчий результат і в такому статусі сприймаються й оцінюються особистістю. Тож слід звернутися до вершинних орієнтирів життя людини, безпосередньо до граничних смислів її існування. Нехай це буде прагнення продовжити культурне зростання людського роду чи задати свій вектор світосприйняття своїм дітям – саме такий мотиваційний масштаб дозволяє особистості усвідомлювати кожен вчинок як сходинку до основної цінності життя.

Відтак кожен життєвий акт (вчинок) просвітлюється єдиною ідеєю, яка й забезпечує їхнє психологічне зчеплення. У такій ситуації все життя особистості опирається на поєднання добродетності, на свідому установку недопущення духовно-моральних помилок. Наголосимо, що при цьому не виключні явища, коли вершинними смислами життя людини виявляються суспільно несхвальні утворення. У такому разі у неї може сформуватися життєва цілісність, яка несумісна зі справжньою духовністю. Така людина вперто крокує по шляху особистісної деградації зі всіма її негативними наслідками.

Особистість у життєвому вчинковому просторі

Кожна особистість формулює власну життєву програму більшої чи меншої цільової перспективи: від конкретно-ситуативної, що обмежується актуалізованими у даний час намірами до орієнтовно-передбачаючої щодо можливих віддалених життєвих досягнень.

Вибір особистістю життя за першою чи другою цільовою перспективою не є легким і простим, а достатньо складним і суперечливим. Тут діє розмаїття різних за соціальною значущістю факторів, які індивідуально заломлюються через її внутрішню особистісну структуру. Від результату цієї зовнішньо-внутрішньої взаємодії й залежатиме життєва позиція особистості стосовно тієї чи іншої цільової перспективи. При цьому слід мати на увазі людське оточення, яке може активно впливати у цьому плані на особистість.

Все ж у кінцевому рахунку останнє слово залишається за нею. Її рішення залежатиме від того, які психологічні процеси стануть визначальними у виборі особистістю конкретної життєвої цільової перспективи.

За умови, що у її внутрішній психологічній структурі домінуватиме сильне і стійке прагнення до спокою (безтурботності), вона переважно долучається до конкретно-ситуативної цільової перспективи і відповідним чином вибудовуватиме спосіб власного життя. Особистість у такому випадку

переважно тяжітиме до споглядально-ковзкого способу життя, який визначатиме його змістовно вчинкові наповненість. Вона буде вчинково діяти з урахуванням центральної домінанти – прагнення до спокою, безтурботності і вибирати лише ті поведінкові акти, які не виходять за межі цього прагнення як стійкого внутрішнього настановлення. Про таку особистість говорять, що вона котиться по життю підхоплена його хвилями.

Внутрішній світ такої особистості (система духовних властивостей) залишається переважаюче закритим для людського оточення. Адже її міжособистісне спілкування, по-перше, надзвичайно обмежене тісним колом осіб. По-друге, його зміст є буттєво-примітивним, таким, що істотно не зачіпає ціннісні орієнтації певної особистості. По-третє, прагнення до спокою (безтурботності) виступає для особистості стримуючим фактором для негативних моральних і характерологічних рис. Вона зумисно сама не створює для цього відповідних умов і всіляко уникає реально існуючих. Тож вона цурається різних за складністю піклувань, де слід брати на себе необхідну ініціативу і відповідальність. Можна стверджувати, що особистість зі схильністю до споглядально-ковзкого способу життя, весь час занепокоєна, щоб зовнішні обставини не дали можливості розкритися їй у всій повноті душевних вад. Коли запитати таку особистість з ким їй краще залишитися – з широким людським довкіллям чи з самою собою, вона вибере останній варіант.

Протилежністю особистості зі споглядально-ковзким способом життя виступає особистість з діяльнісно-перетворювальним способом. Цей спосіб життя спричинюється провідною роллю у її внутрішній особистісній структурі вольового компоненту та розсудливості, що корелює з ним. Життя такої особистості різнобічне і протікає у всіх на виду. Усі її внутрішні надбання втілюються у відповідних справах, чинках, спілкуванні, тому стають зрозумілими іншим, а отже такими, що можуть бути об'єктивно оцінені.

Особистість за такого способу життя виявляється затребуваною і на індивідуальному, і на суспільному рівнях. Її духовно-моральні дії визначаються не лише засвоєними вимогами, нормами, цінностями, а й набутим відповідним життєвим досвідом. Така особистість не тільки надасть матеріальну допомогу тому, хто її потребує, а й підбадьорить його ласкавим словом, співчутливим поглядом тощо.

Адже трапляється і так, що надаючи якусь допомогу іншому, особистість при цьому, може докоряти йому, а то й і образити. Відтак, ця допомога буде гіркою, такою, що не полегшить переживання суму тому, кому вона необхідна. Особистість з діяльнісно-перетворювальним способом життя у цілому характеризується великодушністю; вона завжди утішить іншу людину, щоб полегшити її стан пригнічення.

Розкриті нами два способи життя особистості орієнтують усіх тих, хто причетний до її виховання, прикладати максимум зусиль, щоб питома вага особистості з орієнтовно-передбачаючою цільовою перспективою була значно переважаючою у порівнянні з тими, хто живе на засадах конкретно-ситуативної цільової перспективи.

Досягнення досконалості у достойному житті як цінності особистості

Життя людини протікає у часі, який виступає самостійним чинником, що впливає на неї, змінюючи конкретні цілі, прагнення, емоційні стани. У просторі часу відбувається й загальна ціннісна динаміка життя особистості. У цьому зв'язку говорять, що людина отримує пораду і переконання від самого часу як дієву спонуку до певних життєвих справ. Відтак, вона мусить постійно аналізувати й оцінювати їх з точки зору користі чи шкоди для конструктивних життєвих змін. За відсутності такої внутрішньої роботи особистість не може вважатися повноцінним володарем власного буття.

Переконавшись у тому чи іншому відхиленні у прогресивному життєвому русі, вона має вчасно здійснювати відповідну корекцію засобами міжособистісного спілкування, саморозмірковуваннями, зміною звичних способів моральних діянь. Важливо, щоб така самокорекція відбувалася не

заради задоволення якихось зовнішніх мотивів, а заради власної духовної вади; лише за цієї умови самозміни особистості набуватимуть незворотності у її життєвій практиці.

У різноманітних морально-ситуативних колізіях, яким наповнене буття особистості у неї й викристалізовується внутрішній орієнтир на власне достойне життя, а, відтак, на його досконалість. Під досконалістю особистості у достойному житті розумітимемо його відповідність суспільно значущим пріоритетам. Ці останні повинні суб'єктивуватися у її цінностях вищого сенсу, який має вступати у відношення гармонійності з основними буттєвими прагненнями, що визначають повсякденне життя особистості. Якщо такої гармонії не буде, шлях до життєвої досконалості різко ускладнюватиметься.

Внутрішня налаштованість особистості на досягнення досконалості у достойному житті має відповідати ряду параметрів. По-перше, особистість повинна усвідомлювати, що її власне життя глибоко і різнобічно пов'язане з суспільним життям, тому їй конче необхідно враховувати цей факт. Адже творення власного життя особистістю поза суспільним життям втрачає будь-який сенс. В той же час суспільне життя постійно змінюється, набуваючи нових світоглядних пріоритетів, настановлень, орієнтацій. Тож особистість мусить свідомо позитивно сприймати суспільну динаміку й трансформаційні наміри, не чинячи їм внутрішнього і зовнішнього опору. Перспективною у цьому плані особистість буде тоді, коли вона виявиться адекватною суспільним змінам, тобто йтиме в ногу з життям, не втрачаючи своїх духовно-моральних надбань, а натомість нарощуючи їх. Людині інколи буває важко змінити усталену позицію щодо застарілих проявів суспільного життя, оскільки вона перетворилася на стійку звичку. Однак позбутися її – це обов'язок особистості; вона мусить сформувати соціально-моральну гнучкість щодо зовнішніх обставин.

По-друге, шлях особистості до досягнення досконалості у достойному житті – не примусове духовно-моральне діяння. Тут не має місця грубій

зовнішній силі як засобу навернення особистості до суспільних вимог і приписів. Особистість прямує по цьому духовному шляху цілком вільно, а отже з глибоким задоволенням, не переживаючи жалю чи страху.

По-третє, особистість, що обрала цей шлях, не обмежується лише власним духовно-моральним вдосконаленням. Вона має наполегливо працювати над духовним єднанням у межах більш-менш широкої людської спільноти, коли формується група ідейних однодумців, що діє на засадах спільних добродійних принципів. Щоб таке духовне єднання відбулося, його ініціатор повинен користуватися безумовною довірою інших осіб. Духовна вимога, про яку ми ведемо мову, пояснюється тим, що власна користь кожного поєднана з користю ближнього, і ніхто не може по доброму виправити свої справи, не піклуючись про благополуччя іншої людини.

По-четверте, свобода особистості щодо наміру вибудувати досконале достойне життя вимагає від неї постійної старанності, що межує з запопадливістю, з вольовими зусиллями.